

zött lábú dunai sellőkkel a művész lelkének színpadi vonzódásait húzta alá, melyek 1993–94 telén más rendezvényeken és kiállításokon is megjelentek az Óbudai Társaskörben, egy magángalériában.) A templom felső terének színpada csendesebb, misztikusabb volt. Nem hasonlított az expresszív, szinte kardot rántó plakátra sem, mely a kiállítást hirdette a város néhány pontján.

A templomtér csendet parancsolt, hagyományokhoz, rítusokhoz igazodást igényelt. Adva volt a természeti törvény: napkelte keleten, napnyugta nyugaton. Ehhez adódtak hozzá olvasmányai és néhány évvel ezelőtti indiai útjának élményei egyszerű emberek napi vallásgyakorlatáról: hajnali ima, porba rajzolt jelek, feldíszített kegyszobrok. A kereszténység keleti eredetét hangsúlyozta görögkeleti templomi padba helyezett imádkozó alakjával, háromszög alakú, téglalap alakú képek képviselték a meditáció egy-egy állomását. Meghökkenítő részletek is voltak a nagy együttesben: hatalmas, frissen vágott fenyőtörzsek gyantát síró teste idézett Krisztus-siratást, sátorponyvákon lecsurgó festékfolyamok emlékeztettek különös, óriás Veronika-kendőkre, a szenvedéstörténetre rejtőzködve utaló bojtji leplekre. (Vajon el tudná-e fogadni ezt a kifejezőmódot vallási közösség, vagy csak kiállítási templomtérben élhetnek ezek az óriás vásznak?) A teremben tükrök is voltak, de hatásukat felülmúlták a kevésbé tiszta felületű tárgyak: a fatörzsek, a hat óriás sátorvászón az északi és déli falon, az ÁHÍTAT című templompad-assemblage és a még 1992-ben készült ZEN-ZÁSZLÓ című mű, melyről először azt gondoltam, aranyból, vörösből, kékből, fehérből, XVIII. századi kidobott miseruhából, két befestett kókuszdióból formált meg a művész egy kétgyermekes anyát, különös Madonnát. De kiderült, másról van szó: a zen-buddhizmus univerzumot jelentő jele, a karokra is emékeztető kör s a ruharedőkből kibúvó fejek misztikus folyamatokat, változásokat, tökéletesedéseket jeleznek. A kép-szobor nagyon szép, zászlója lehet minden pozitív, emberszerető ideológiának. A hat óriás vászón sátorablakaival keményebb, férfiasabb festészet. Mintha Caravaggio és nápolyi kortársai támadtak volna fel, a színek néha Oskar Kokoschka, Egon Schiele szenvedélyes színzuhatagaira is emlékeztetnek. A képek a

helyszínen készültek, még csordult rajtuk a kiállítás nyitása utáni hetekben is a festék Feljedelmi ajándék volt ez a sorozat a Kiscelli Múzeum látogatóinak. A kiállítást Mattyasovszky Péter rendezte.

Szabó Júlia

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

MENNYIRE TAKSÁLJUK A HOLTAK KRITIKAIT A MÉG ÉLŐK FÖLÖTT?

Tisztelt Szerkesztőség!

Először is szeretném megköszönni Mester Bélának és a *Holmi* szerkesztőségének, hogy közölte a kiváló erdélyi esszéista és filozófiatanár, a sajnos fiatalon elhunyt Bretter György A VEGYÍTISZTÍTÓ BECSÜLETE című könyvemről szóló – jó húszéves – kritikáját (1973).^{*} Igazán kár lett volna e Bretter-dolgozatért, hiszen ebben is megmutatkoznak nemcsak saját, hanem az Apáczaitól Besenyei Györgyön át napjainkig élő erdélyi-partiumi esszé- vagy filozófáló-író iskola legjobb kvalitásai. Az erős logika, a képes beszéd s a bibliusság iránti vonzódás, gazdag anyanyelv, a polemizáló dialógus, disputa... hogy csak néhányat említsék jellemzői közül. Mindezeknek természetesen történelmi, egyháztörténelmi, humanista, reneszánszbeli, de főként a reformációhoz, a világi és vallásos felvilágosodáshoz kötődő gyökerei vannak. A *polemikus szellem* koraihoz kötődünk leginkább...

A felsorolt kvalitások egymással összefüggők vagy éppen egymásból következnek. A polemikus dialógus például éles logikát kér, ám ha sarokba szorítják: képes beszédet is, mindez igényli az anyanyelv gazdagságát, hiszen a viták ismétlődései a kifejezések árnyalatosságát kéri. Már csak azért is, hogy ne

* Lásd Mester Béla bevezetője és Bretter György cikke (HELYZETEK) a *Holmi* 1994 évi májusi számában

azonos szavakat használjunk, jóllehet a tételek felcserélése nem megengedett.

Mondom, nagy kár lett volna, ha ez a kézirat elvész a publikum számára, nemcsak Bretter művét, az olvasókat, de saját személyem önös szempontjait is figyelembe véve. Ha ugyanis színműirői munkásságomról igen sokat írtak, prózámról, verseimről annál kevesebbet. Ezt nem csupán a drámai műnem közösségi mivoltával járó jelenségnek fogom fel, nem is annak, hogy a kritikusok néha önkényesen éppen hol jelölik ki a főművek csoportját, hanem: az igazság az, hogy verseimet s prózám egy részét (beleértve természetesen esszéimet is) elég sok értetlenség kísérte. Nemigen tudták, hová tegyék, hiányzott a stilisztikai érzékenység; fanyalgás vagy némaság helyettesítette, és persze: a történelmi háttér, a történelmi helyzetek lélektanának nem ismerete is közrejátszott.

Őszintén megvallom, Bretter kritikai esszéje rám a reveláció, sőt a másodszori megvilágosító felfedezés erejével hatott

Másodszori, jól írom, bár meglepő lehet, de én ezt a kritikát már olvastam egyszer.

Ugyanis Bretter Gyuri (engedtessek, hogy itt és most így mondjam) a kéziratot valakivel – már nem emlékszem, kivel – megküldte nekem Pestre, azt üzenve: ott nem közlik, legalább tudjak róla, hogy „van ilyen”.

Hogy szűkebb pátriánkban miért nem közölték? Valószínűleg igaza van Mester Béla bevezetőjének: akkor és ott ez volt az úzus, illetve nemcsak ott, hanem szerte a népi demokráciákban (és a szovjetben legfőképpen). Aki elment, még ha nem is nyílt, de burkolt, „fedőneves” emigráns „útilapuvál” – annak ott utókora jó időre meghalt. (Már-már a mai napig is.)

Hiszen hogy lehet egy olyan országból elmenni, ahová a hivatalos álláspont szerint valójában az egész világ vágyik?

Más oka tehát aligha lehetett a nem közlésnek, hacsaknem az, hogy „nem rántja le” a szerzőt, mert értelmezésem szerint inkább elismerő a cikk, legalábbis konklúzióját tekintve: az olvasó „azokra vár, akik mint Páskándi is, a helyzeleket mutatják meg neki...”.

Magyarán: óhajtott író, még akkor is, ha nem minden várakozás rejt óhajc magában.

Ha írását a végénél kezdjük, azt vesszük észre, minden egyéb ennek a kvázi dicséret-

nek alárendelt, mégpedig úgy, hogy ebből sem a könyv szerzőjének (nekem), sem a kritika írójának (neki) baja ne essék a „fennállóval” szemben.

Ez a periklista („veszélyközpontú”) létstratégia a kisebbségben élő emberben sokkal fejlettebb, ám mindenkiben megtalálható.

Hogy megértsük Bretter György helyzetét, hadd szólok róla néhány mondatot, habár munkássága már rég komoly tanulmányt érdemelne.

Gimnazistakorunktól ismertük egymást – egy ideig ő is, én is a reformátusba – a szatmári Kölcsybe jártunk. Ahhoz a szatmári csapathoz, partiumi iskolához tartozott ő is tehát, amelynek tagjai részint szerteszóródtak már ott Erdélyben és Romániában, a Szatmárnál nagyobb városokban, sőt Európa- és világszerte is. Írók, tudósok, művészek, gondolkodók... értelmiségiek.

Én előbb Bukarestbe kerültem, újságíróskodtam, aztán a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen újra találkoztunk. Különösen Szatmárban félig-meddig még barátfélék is voltunk. Megnyerő lénye, esze, végig diákosnak őrzött humora kiválóan alkalmassá tette arra, hogy sokan szeressék. Későbbi diákjai is.

Őriztük a sok-sok tablóra felírt jeligestrófát Adytól, ami ugyan az én sose volt tablómra nyilván nem kerülhetett (külön utaim okán), de a Kálvin téri gimnázium folyosóin – vagy másutt? – mindig megbámultam. A „nemes, küzdő, szabad lelki diák”-ról szövegeket maradtunk kéne.

Nemcsak legszűkebb pátriánk tájának szelleme kötött össze, hanem tiszteltem természetes, élénk s igenlő elkötelezettségét az erdélyi s az egyetemes magyar történelem és kultúra iránt. Néhány kiugró írása után aztán végképp a legjobb erdélyi s partiumi koponyák sorában tartottuk őt számon.

Olyan ember volt, akinek világnézetileg nyugodtan megmondhattam a magamét, bízhattam kifogástalan erkölcsében, soha nem is csalódtam benne. Egy-egy vitánk is efféle hangulatú volt: „Gyurikám, én megbocsátom neked a marxista filozófiát, ha te is megbocsátod az én majdnem abszolút különvéleményemet.” Ezen aztán nagyot neveltünk.

Az történet tehát koztünk is, mint a kisebbségi sorban elég gyakran szokott, hogy az

„antagonisztikus”, a feloldhatatlan ellentétet még csak nem is a súrlódó kiegészítés, hanem az *évődő kontradikciók* váltották fel, ezek szintjére szállítottuk a zordon elsőt, vagy még inkább ide emeltük fel. Hisz az évődésnél nincs nemesebb felelés, ellenkezés, kontradikció, azt hiszem (legalábbis). S ha hiányzik hozzá a külső helyzet, úgy belül, lélekben és szellemben – némi erőfeszítéssel megteremt-hető.

Úgy vélem, nagyon érezte vagy tán pontosan tudta: a nemzetet belülség, a nemzet mint kollektív intimitás egyben olyan nagyvonalúságot jelent, amely végül is erőlködés nélkül tekint el osztályhelyzettől, rétegektől, vallástól, és bármiféle eredettől, származástól áldásosan függetlenül képes. Ami ellen persze a marxi-lenini ideológia enyhén szólva berzenkedett, mondván: „elvtelen egységre” ős törekedni. Mondanom sem kell: ebben Bretter cseppet sem volt marxista tanár. Legalábbis irányomban soha. De hát írásai-ból ez világosan ki is derült. Ahogy én már '56 előtt, de különösen a hatvanas évek második felében szakítottam a hivatalos állam kiszabta „haladó hagyomány” keskeny ösvényével, egyre szélesebb világhoz kapcsolódó országutakat járva – ugyanígy Bretter is elérkezett ide. Csak meg kell nézni, kikről és miket ír. S mindezt Romániában s akkor.

Kicsit maradi módon fogalmazva: elmés-ség, *talentum* és nemes lélek együtt teszik maradandóvá legjobb írásait.

Nem csoda hát, ha ez az ember, ez a lélek és „koponya” úgy érzi, el kell küldenie egy kritikát még akkor is, ha nem jelenik meg. Lásson a másik tisztán kvázi-barátját illetően. A helyében nyilván én is ezt teszem.

Az egyik kitűnő vidéki irodalmi lapnak el is küldtem, közöljék. A *Kortársnak*, ahol dolgoztam, nem tartottam volna illőnek felajánlani, még ha a főszerkesztő áldását adja is. Jó fél év múlva rájuk telefonáltam, s a szerkesztő nem kis riadalommal mondta: nem leli sehol, mintha a föld nyelte volna el. Ezt, ha jól emlékszem, meg is üzentem neki, de aztán válasz már nem jöhetett tőle, mert érte jött a halál.

Hogy tehát a Széchényi Könyvtárban talált kéziratpéldány hogyan s kitől került oda, nem tudom. Meglehet: a kettő egy és ugyanaz, ám az is lehet, hogy másik változat.

Ám nem is ez a fontos. Sokkal inkább: mit éltem át az újraolvasáskor. És egyáltalán, hogyan olvassam egy halott férfi kritikáját a még élő önmagamról, hogyan ítéljem meg, mennyire taksáljam véleményeit? Mit kíván meg a kegyelet, és mit *nem* követelhet?

Az iránta való – nem kegyeletem, hanem megbecsülésem azt kéri, hogy holtában is éppúgy *erkölcsi lénynek* tekintsem, ahogyan ő annak tekint minden olvasót. Vagyis szigorúan vegyem szemügyre helyzetét. (Látruk: ő is a HELYZETEK címet adta esszéjének.)

Hiszen mindig egy bizonyos helyzetben lévő kritikus elemez egy bizonyos helyzetben lévő író-t. Lett legyen az a szerző politikai helyzete vagy akármilyen más szituációja. A kritikus erkölcsét nem csupán nézeteihez való következetességében, hanem imént említett helyzetében is mérjük. A szerzőt nem kevésbé.

Erre egyébként már tettem utalást, amikor az ITT ÉS MÁST című kötetét emlegettem a *Kortársban*. Akkor már jóval e fenti esszé után voltunk. „A lojalitás határai” – írtam – nem mehetnek a személy, az etnikum – etc. – önfeladásáig. Meggyőződésből clismcrésszel emlegettem nevét, amit – ma is tartom – mélyen megérdemelt, hiszen nem tartozott ama marxista kritikusokhoz, akik a tankok védte állami filozófia védelmét élvezve osztogatták a rangot adó vagy megsemmisítő címkéket, vagy akik ravasz-szemérmesen mellébeszéltek, fanyalogtak, mert már kezdett eltűnni az ideológia népszerűsége annyi gazdasági s egyéb kudarc után, nem számítván '56. majd Prága – és a többi város és dátum áldozatait. Nem menekült terminológiai-frazeológiai káoszba, labirintusba sem, jóllehet észrevette, amit én is leírtam már, hogy „szótárújításra” volna szükség. Éspedig nem úgy, hogy a „kiszákmányolás” szót – ahogy történt – a „hátrányos helyzetűvel” – etc. – helyettesítsék, mert kiszákmányolás csupán a kapitalizmusban, a „létező”, az „emberarcú szocializmusban” csak hátrányos helyzetűség lehetséges... Én valahogy úgy gondoltam, hogy ha már nem eleve egy harmadik terminológia született meg – most mindkét előbbi múltjék el tőlünk, mint a legkeserűbb pohár. Bretter nem menekült a tárgyilagosság, szenttelenség malaclopós útjain sem (egyik posztmarxista ösvény vagy csapás ez volt), sem az állampárt

sznob rétegenek röppentyűjétől nem „haladt előre”, hogy mindig a világot s Európát emlegetse. Egyébiránt e sznobéria nem volt jó és tiszta sznobéria (mert ilyen is van!), hanem jobbra alantás szándékú. Legitimációjuk megteremtésére kellett Nyugat előtt. „Hisz ezek már nem bunkó bolsik, kérem! Hol vannak már azok?” Mert kétségtelen: a poszt-marxizmus némileg gyümölcsöző kiútjai vagy próbálkozásai ezek voltak: új szociológia, strukturalizmus, egzisztencializmus, par excellence etikai síkon pedig némi neosztóicizmus, az episztemológiában (vagy régi szó-járással: gnoszeológiában) a hermeneutika... Ami természetesen nem azt jelentő, hogy mindazok, akik ilyen irányba mentek azelőtt mind, legalábbis meggyőződéses marxisták lettek volna. Mindezek az utak egyben a liberálisizálódás esélyeit is jelentették nekik. Emancipálódhattak a KOMMUNISTA KIÁLT-VÁNY, az ÁLLAM ÉS FORRADALOM etc. nyüégt lehajtva.

Nagyjából a szellem ilyen – közép-kelet-délkelet-európai – helyzetében írta Bretter tanulmányait s a rólam szóló cikket.

Vegyük hozzá: egy számára vonzó emberről írt, akihez ifjúkora, szülőföldje kötötte, nem is beszélve a nagy „erkölcsi vérpecsét-ről”, amit kultúrájának hívnak. Anyanyelvnek. Ugyanakkor egy olyan emberről, aki csupán pár éve jött ki a börtönből, ahova épp az az ideológia hurcolta, amelynek világnézetét Bretter (is) tanította (kérdés persze: ő hogyan s miként és még mit azon(kvül)).

Képzelnék el, hogy az ötvenes években miként írt volna egy magamfajta börtöntölteléről egy nem Bretter-formátumú, -erkölcsi ember? Kezdjük azon: nem is írt volna. Az idő tehát változott, a szellem maga is, s ebben nemcsak a külső helyzetnek, a belső csödtomegnek, a diktatúra megfáradásának, hanem a Bretter-féleknek is volt némi, néha nem is kicsiny szerepük.

Tegyük gyorsan hozzá: Bretter mindig hátsó gondolatok nélkül tette a jót, mert valóban erkölcsi „zoon” volt: már-már fragilisán, törekenyen etikai lény. *Cinizmus és frivolitás teremtő hiánya jellemezte.*

Épp ezért maga is félt, szorongott.

Nos: egy szorongó kritikus írt az egyik kedvelt szorongó szerzőjéről... Ez volt – nála! – a helyzet tehát.

Csak ebből a szögből érthetjük meg minden egyes sorát.

Cikkében először is széles ívben kikerüli még lehetőségét is annak, hogy denuncálja a szerző rejtett „üzeneteit”. (Csak szükségből használok e kétes értékű divatszót itt és most, korlátolt értelemben, viszont felelősen.)

Teszi ezt szemben mindazokkal az esztétákkal, kritikusokkal, akik cseplülnek, kiutasítják a parabolát, allegóriát, abszurdot, groteszket stb., mivel Lenin már régen hadat üzent a hasonló erkölcsöknek. Átkozott aiszóposzi nyelv – mondta, amelyet én nyíltan áldott aiszóposzi nyelvnek neveztem írásban s élőszóban.

Bretter olvasott engem persze: én is őt, s tudta, amikor kijelentem: „számomra a pontosság esztétikai kategória”, ez részemről nem valami extravagáns idea és ideál, hanem szellemi létminimum ahhoz, hogy becsületelemben megmaradjak. Öröklött s szerzett normáim között. Igen, etikai létminimum kellett, amiről bezzeg nem sokat beszélnek, amikor mindent belep a gazdaság.

Bretter nagy tisztességgel sem ostobának, sem felszínesnek nem akart volna mutatkozni (nehezen is tudott volna!). Sem pedig ideológiai intümpistának, aki a szerzők szellemi budoárjaiban ki-be mászkál. Tudta, amint már pedzettem: ez mindkettőnkre veszélyt hoz... Nos: ehhez hasonlók voltak az igazán „furcsa” (szerző-kritikus) „párosok” a közelmúlt, a fáradó-csüggedő, de „önvidámító” s némileg(!) büntudatos diktatúra idejében. E párosok valóban szimbiotikus természetét még senki sem vette szemügyre igazából, mint ahogy a csoportozatok, rétegek hasonló szokásait sem tüzetesen vagy egyáltalán (Vigyázat: a szimbiózis nem parazitaság, de kölcsönös hasznokra s előnyökre épül, úgy mond „néma üzlet”, írott szerződés helyett ott van a szokás. Ha mélyebben beletekin-tünk, az esszé műfaja is szimbiotikus: hasznos a költészetnek, mert kissé „fogalmásítja”, és kifizetődő a tudományak, mert kiragadja az olykori földhozragadságból. Kölcsönös, tisztes hasznon nyugszik, kimondva vagy – job-bára – kimondatlanul. „Csendestárs” az egyik.)

Szóval a korszak „színpadképe” körülbe-lül úgy festett, mintha Romeót s Júliát meg-

idézte volna a két család „vád- és vésztanácsa”, s ők úgy döntöttek volna, öngyilkosság – mint végső megváltás, szerelmi manifesztum – helyett elütölköjék szerelmüket a „bírák” előtt. Olyan nyelvet kell kitalálniuk, amely kettőjük s a többi szerelmespár számára egyértelmű és érthető, viszont a rideg, ellenséges környezetnek semmit nem vall e szerelemről.

Ugyanígy író és közössége szintén ilyen furcsa páros. Úgy kell szeretnem etnikumomat, vallásos hitemet, hogy erről a fürkésző, faggató, sőt vallató világ szinte semmit se vegyen észre. A gyanakvás elatlatása. A szolidaritás egerútjai. Jelzések és jelek. Innen nézvést már érthető, azt hiszem, hogy amit Lenin osztályharcos gyűlölettel már „átkos nyelvnek” nevez, s amit Bacon angol főúr évszázadokkal öelőtte még egyszerűen alluzitásként ír le, szokásához híven átkozódás nélkül, azt mi, Bretter és én, áldottként vállaljuk. (Tudniillik az utalásos, célozgató, közvetett kifejezőmódokat.)

Bretternek tehát az esszéműfaj által parányi szabad, ám körülaknázott területen kell helyállnia. Mert ilyen ez az átmenetek és „reformációk” számára adekvát műfajta. Nem léphet ki a köréből, ahogy a kalapácsverő, súlylökő vagy a gerelyhajító is veszt, ha átlép egy bizonyos vonalat, határt. Csak itt éppen ideológiai aknáknak jelentették a határsávot, amelyek fel is robbanhattak. Két szakadék között egy keskeny sziklanyelv, amelyen táncolni muszáj. Alig szélesebb, mint egy beretvaél. Eszembe jut erről a nagy protestáns teológus, Karl Barth, aki azt mondta: a protestantizmus beretvaéles hegygerinc. Bizonny az egyik oldalon a katolicizmus egyetemessége, meredek hegyoldala és lapálya vár, a másikon az ateizmus szakadéka tátong. A protestáns embernek ezen kell haladnia, hogy ne adja fel magát vagy ne pusztuljon bele. Csakhogy a protestáns ember azt végül is önként vállalja... Nem mondhatták el ugyanezt a Bretter Györgyök is, megannyi kényeszer harapóiban.

Nézzük azonban a Bretter-írást...

Már a kezdő mondatok olyanok, hogy az olvasó – aki nincs beavatva a balkanoid-szoc-reál, sőt olykor fasisztoid létbe – kapkodhatja a fejét. Csupa antitetikus vagy annak tetsző szókapcsolat. Páskándi „prédikátor”, de „falu-

si”. „Ráolvasó”, viszont „jeles”. „Erkölcsi ör”, de éjszakában poroszkáló „bakter”. „Eszelős”, de hideg, absztrakt, elvont racionalista. Aszketikus a nyelve, de Károli Gáspár-ízű, tán -gazdagságú is. (Kell-e érzékibb nyelv annál? Enyhén szólva: vérbő.) „Kegyellen” vagyok, de néha együttérző. Végzetes és végletes helyzeteket írok, de ez a végzet mégsem katartikus. Vagyok determinista, de kényem-kedvem szerint, ezermester módra. Kerülöm az „érzelmisséget”, de szolidáris vagyok velük, akik egyébként elvont emberek, tehát érzelmek kiváltására nem alkalmasak. S ráadásul az esszé írója velem együttérzőn, együttgondolkodón sorolja fel mindezt. Absztrakciók íránt ekkora empáúát! Ez az ember valóban csupa szív és csupa koponya. (Tudniillik: Bretter.) Kihagy ugyan elemzéséből egy-két „hús-vér” emberekről szóló novellát, karcolatot, mint mellőzhető, de az írások elemzése általában és lényegében pontos.

Világos tehát: Bretter a Bacontól Leninig menő „fejlődést” („progressziót”) tekintve „átkos nyelv” és alluzitvas megítélésében *utóbbi mellett köt ki*. Ezt azonban nem szabad tudnia a „fensőbbcségnék”. Lehetőlcg nekem sem, bár én sejtethem. Mint ahogy sejttem, sőt tudom is.

Istenem, a gyermeki utkolódzás megannyi képe villan fel előttem: „Nem én ctem meg a baracklevárt, anyu!”), miközben nem látom, hogy „levárbetűkkel” képekre van írva: a tettes én vagyok.

És most azt kérdem: nem volt eme titkolódzó játékokban fantázia, feszítőerő? A sejtelenben, a sejtetésben? A művészet legbenső lényege. Még a természet is csak akkor szép, ha sejtelmesnek érezzük. Ha a kép átjátszik, áttűnik valami hasonlóba. Vagy olyan tiszta, hogy az már hihetetlen.

Nos, ezért nem tünékeny, nem illékony semmi alluzitvas. Ezért nem múlik el soha a sejtelmes körvonallal dolgozó parabola. A sejtelmes minták sokasága. Látjuk határát: ez megnyugtató, de látjuk azt is: valami homályossal határos, ami izgató, sőt nyugtalanító. A kettő együtt: művészet.

Ezért művész Bretter is, amikor esszéket ír, és sikerültek... A kritikus – a Bretter-vágású – tehát úgy védi meg kedvelt szerzőjét, hogy közben önmagát sem szolgáltatja ki a végül is „közös ellenségnek”. Kecskék és ká-

poszták egyensúlyozó játékaikat éljük. Az esztéta itt védőügyvéd is kényszerül lenni a vádló párteszttékával szemben. Vagy kifogja a szel-et a vitorlából.

„Nehogy már egészen komolyan vegyék” – sugallja Bretter az ideológia felé. Kegyes hazugság (és vélem kegyes). „*Ügyse hiszünk neki*”, írja rólam, ám gyorsan hozzát teszi: „*de azért jó, ha mondja*”. Nem rejt veszélyt, de nem is haszontalan – sugallja ugyancsak az állam irányába. „*Szerencsére kihagy bennünket... nem márt be...*” – jelenti ki a szerzőről (rólam), de tartva attól, hogy megkérdik: akkor mi a fenének kell róla írni, így hát hozzát teszi: S ha mégis – trükk. Most meg attól tart, hogy a trükk túl pejoratív, hát kérdésként ismétli meg állításait: „*Trükk?*” És elkezd elemezni.

Most hirtelen az jut eszembe. X. Y. pesti kritikus körülbelül ugyanazon időben miként írta volna meg ugyanerről a könyvről bírálata-t. Először is: önmagán kívül nem védett volna senkit, illetve fenntartotta volna annak látszatát, hogy lojális a „fennállóval”, a heterogén publikum felé pedig: pártatlan vagyok, a szerzőt nem „világnézete”, vélem elmentéses esztétikai szemlélete miatt kezelem hüvelyesen, fanyalgón... Vagy olyan *szervutelenül* mondott volna el mindent, hogy még saját önzése is rétegesen öltöztetett, álruhás egoizmus. Előítélete ugyanúgy, hiszen privilegizált prejudikáció. Nem derült volna ki még a vájt fülű számára sem: végül is kedveli-e (legalább egy kicsit is) a szerzőt? Megint más a rajongás „ömlenye” a minden gyanún felül álló szerzők iránt. Ilyen kritika is épp elég akadt... Amikor nem szégyellik az entuziazmust, amit pedig rangon alulíznak vélnék más szerzők (jó szerzők) esetében.

Bretter hozzájuk képest konzervatív, hiába oly művelt és mai, sőt interkontinentális, ha kell, de *univerzálisan* vidéki is...

Ám a legfontosabb, amit Bretter nem árul el rólam, amit pedig jól tud. Hogy van némileg sajátos filozófiám. Ami csak az enyém, bár sokgyökerű. S azért nem árulja el, mert hangsúlyozom: kettőnk legjobban felfogott érdeke. Bizonyos reformizmusoknak az a pikantériájuk, hogy a *konzspirativitás* játékaikat úgymond „saját” hatalmuk alatt is megélik, így véle az *illegálitás* eléggé élethű illúzióját is...

Azt tehát, hogy én keresek egy másik filo-

zófiát, csak nagyon távolról sejteti. *Mintha még maga se akarna tudni róla*. Mintha arra az álláspontra helyezkedne, mint a szorongó becsületesek legtöbbször: ha nem tudom titkát, nem is árulhatom el, márpedig én áruló semmi szín alatt nem leszek. Ezért nevez „ezermesternek” is, noha jól tudja: eszményem az erdélyi polihisztorság, sőt az *uomo universale* is, amit mások akár „fölnyenes kultúrának”, sőt „kultúrfölnyenként” is értelmezhetnék...

Ahogy olvasom, már-már megijedek magamtól: ennyire megijesztettem volna másokat? Ennyire muszáj *elrejtteni* engem? Vagy én nem rejtettem el elég jól magamat, eszméimet?

S ha ennyire féltett (s közben magát is), mennyire *hihetem* el, hogy a lehetőségen belül *mégis tárgyilagos*? Vagy azt, hogy „*kicsinyítése*” – mert ez az – a szülő, aki jól tudja, hogy fia nagykorú, eszes, mégis *védőleg* a világ felé „*apróságnak*” tünteti fel őt.

Vajon nem „*ellentmondásos személyiségnek*” szól ez az egész (egy másik kritikus írta ezt rólam, magyarként – román nyelven). Vajon burkolt dicsérete nem annak tudható be csupán, hogy ő – Bretter – finnyás: semmiképp se áll azok sorába, akik nem sokkal azelőtt a párt központi lapjában s más román és magyar lapokban (*egyelőre csak odaát*) denunciálásszagú cikkeket írtak rólam? Vagy éppen a „burzsoá esztétika uszályát” emlegették. Nem erkölcsi törekénységét féltette-e, és ezért volt vélem „kegyes”? Inkább jót, lényegében jót mondok „Gézáról”, semhogy a farkasokkal együtt orditozzam. Éppen eleget kapott, többet már nem érdemelhet, hisz még ennyit se érdemelt (rosszat ugyanis). Jót mondani másról néha azt jelenti: jót akarni magamnak, övni becsületesemet, elhatárolódnai a hazugságoktól, minden rágalomtól. Vagy még inkább: bennem saját titkolt nézeteit védte... talán... meglehet... Azt védem, amit ő *helyettem* kimondott...

Akárhogyan volt is: Bretter az egyik utolsó lovag. A szó szoros értelmében az. Még eljövetelem után se mondott le arról, hogy közölje cikkét, noha tudta: az állam nem szeret, nyilván a párt sem... A magyarok, a közönség pedig? Félrevezetve és megosztva.

Arról nem is szólva: akkor már „*bátran*” *lőhető volt* utánam (ahogy mások, élősóban

s névtelen levelekben tették). Igaz, ők cseppet sem Bretter Györgyök voltak.

Akkor már „szabad volt a gazda” ott a transzszilván périn.

Akkor már leírhatta volna: a „tudománynépszerűsítő párbeszédék” című ciklusom egy MÁSIK filozófia keresése, szemben a hivatalossal, az állami, a kincstári gondolatköteggel. A MONOMONSTRUÓZUS bolcselettel vagy amit filozófiának hívtak. Habár még egyre inkább csupán hegemon szerepre vágyott. Legalább – végül – *első akart lenni az egyenlők között*. A posztmarxizmus átjövetele ez a demokráciába.

Bretter is hajlott – szerintem – az *autochton gondolkodás* felé (abszolút autochton persze sosincs). Szemben a mindig importált gondolatokkal, amiről már Almási Balogh Pálnál is olvastam, amikor egyetemistaként filozófiatörténetét (az első magyart) megvettem egy kolozsvári vagy bukaresti antikváriumban. Azóta lett ez vesszőpanipám, amit sokszor leírtam, régen, később, ma is.

Bretter nem a „szemet hunyás bajnoka” volt, erre sem gusztusa, de szüksége sem volt. *O beszédesként is tudott tökéletesen néma lenni*. Igazi titoktartó. **Hiába** látott át e koponya az én legsűrűbb szövedékű szítámon is – értésének szintjét, mélységét nem árulta el. Pedig mélyen értette és tudta.

Hogy ez mennyire így van – mert *nem vitathozhatom egy halottal*, hát tényt világítok meg.

Esszéjének végén tökéletesen megvalósítja azt, amit én esztétikámban, *léstílusizikámban* visszatitkosításnak (*reenigmatizáció*nak) szoktam nevezni. S ami a művészet metodikai lényegéhez tartozó. *A konkrétól vinni a dolgot a sejtelmes felé*. A pontos, fix körvonalnak *oszillativitást* adni: rezgést, lengést, ingadozást. A többértelműség a jóslat és a művészet becsülete – ezt sokszor leírtam már. Ezzel menti meg melléfogásait

Nezzuk csak hát – *in concreto* – mitől művész ez a Bretter úr? Mitől autentikus? Még a legegyszerűbb logikájú mondatokban is.

„*De mindez [amíg végigelemzett, P. G.] inkább csak sejtés, hiszen az olvasó olvas, az író ír, mindenki csinálja a magáét, s ki vállalkozhatna arra, hogy pontosan megértse, az olvasó mit olvas, mit olvas ki abból, amit az író ki tudja, hogyan értett.*”

Ez az utolsó mondat.

Mi történik itt?

Visszabitkosítja elemzéseit: saját tisztánlátását *sejtéssé degradálja*. Önironikus gesztus ez... A szembevilágító rivaldát hátam mögé viszi: szellemi arcom kerüljön ellenfénybe. Jótékony félhomályba, amely rejti őt s elrejt engem is az ideológiák árgus szeme elől. Az „éberséget” kijátssza, hogy helyébe az *emberi figyelmesség és kíváncsiság* lépjen.

Így dől mindkettőnk arca végül is félhomályba.

Igen, az ő szellemi arca – mert az igazi ki tudja, hol villog s milyen fényben, az enyém pedig... de hagyjuk.

Ki nem érti meg ezek után az örök *kisebbségül*?

Akinek neve olykor művész. Filozófus. Shakespeare vagy Első sírásó. Ophelia vagy Hamlet.

Bretter György – az immár távol lévő – ismét jó napot szerzett nekem. Isten viselje gondját.

Kollégátok, tisztelő hívtetek –

Budapest, 1994. május 12.

Páskándi Géza

A REGÉNY ÉS AZ IGAZSÁG: SOLT KORNÉL CIKKÉNEK MARGÓJÁRA

A logika a filozófia legnehezebb tárgyköre. Aki nem számít kiváló logikai tehetségnek, annak rengeteg időt és energiát kell arra fordítania, hogy ezt a mesterséget megtanulja. Érthető tehát, ha alkalmazni szeretné a nehez erőfeszítéssel megszerzett tudást. Még a logika vezető kutatóinak is csak ritkán sikerül tudományuk segítségével filozófiai problémákat megvilágítani. Az érvelés logikai vizsgálatához sincs okvetlenül logikai szaktudásra szükség. Amikor pedig a kevésbé tehetséges logikus alkalmazni próbálja nehezen szerzett tudását, könnyen előfordul, hogy a szakmán kívüliek bedőlnek neki.

Solt Kornél IGAZAK-E EGY REGÉNY ÁLLÍTÁ-